

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки
красназців України

ПОДІЛЬСЬКА «ПРОСВІТА»: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЗА ПІДСУМКАМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Кам'янець-Подільський

2011

УДК 008+37(477.43)(082)
ББК 71+74.03(4Укр)я431
1144

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 25 жовтня 2011 р.)

Рецензенти:

П. П. Гай-Нижник, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса ПАН України (м. Київ);

О. П. Григоренко, доктор історичних наук, професор Хмельницького національного університету.

Редакційна колегія:

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор, академік АНВО України, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (голова редакційної колегії);

О. Б. Комарницький, кандидат історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);

Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор;

С. А. Копилов, доктор історичних наук, професор;

В. С. Лозовий, доктор історичних наук, професор;

В. С. Прокопчук, доктор історичних наук, професор;

Є. І. Сохацька, кандидат філологічних наук, професор.

Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення. збірник наукових праць П44 за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — 172 с.

Збірник містить матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції «Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення», присвяченої 105-річчю з дня створення Подільської «Просвіти» і 150-річчю від дня народження Кості Солухи.

УДК 008+37(477.43)(082)
ББК 71+74.03(4Укр)я431

ЗМІСТ

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ «ПРОСВІТИ»

Лозовий В.С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти».....	3
Брицький П.П. Роль Подільського товариства „Просвіта” у здобутті знань в освіті та культурі українського народу.....	7
Кришук Б.С. Виховна складова в діяльності Подільської „Просвіти” на початку ХХ століття.....	10
Нестеренко В.А. «Радянізація» «Просвіт» на Поділлі на початку 1920-х рр.....	17
Кучеров Г.Г. Діяльність та занепад сільських "Просвіт" Подільської губернії (1922-1923 рр.).....	22
Олійник Ю.В., Травінський В.С. Просвітнянські товариства Дунаєвщини в 20-х рр. ХХ ст.....	30
Прокопчук В.С. Просвітнянський рух на Кам'янецьчині в роки нацистської окупації.....	33
Діденко З.О. Храм української душі.....	40

ПОДІЛЬСЬКА «ПРОСВІТА» В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

Адамський В.Р. „Просвіта” і проблема становлення вищої освіти на Поділлі в добу Центральної Ради.....	44
Гудима В.В. Взаємовідносини "Просвіт" Поділля та місцевих органів влади в добу Директорії УНР.....	54
Завальнюк О.М. «Просвіта» і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.).....	60
Комарницький О.Б. «Просвіти» містечок Правобережної України у добу Української революції 1917-1920 рр.....	69
Кравчук О.М. Подільські просвітяни в період гетьманату 1918 р.....	78
Кузьміна Н.А. До питання про діяльність просвітнянських товариств Поділля у 1917-1918 рр.....	91
Машталір А.І. Шевченківська тема у діяльності Подільської та Волинської«Просвіт» (1917-1920 рр.).....	96
Олійник С.В. Співпраця Української Галицької Армії та Подільської "Просвіти" як важливий фактор зростання національно-політичної та культурно-освітньої свідомості подолян.....	101
Слободянюк П.Я., Жалюк О.П. Директорія і культурно-просвітницький рух.....	103
Стецюк В.Б. Співпраця «Просвіт» Правобережної України із органами земського самоврядування (1917-1920 рр.).....	109
Терещук К.Л. Подільські „Просвіти”: проблеми видавничої діяльності і творення українських масових бібліотек (1917-1920 рр.).....	113

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМА У ДІЯЛЬНОСТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ТА ВОЛИНСЬКОЇ «ПРОСВІТ» (1917-1920 рр.)

Н статті розглядається вплив постаті Ті' Шевченка на омчпність Подільської та волинської «Просвіт» в добу Української революції 1917-1920 рр

Ключові слова: Т.Г. Шевченко. Кобзар, «Просвіта». Поділля. Полинь, свято.

З поваленням царською режиму відновлюють свою діяльність «Просвіти». Частина свідомої української інтелігенції склала основу просвітніх організацій, вони брали участь в культурно-освітньому житті краю, організували, освітні курси, створювали бібліотеки, влаштовували вистави та концерти, досить активно пропагували постать Т.Г. Шевченка. Виступали тими установами, які ставили за мету ліквідацію, неграмотності, підняття пагріотичного духу народу, взявши за основу заповіти Тараса Шевченка[8].

Постать Кобзаря в цей період часу виступала в ролі українського мученика, який віддав свог жигтя задля добробуту рідної землі. Шевченко стає точкою опори, опершись на яку «Просвіти» різних куточків України прагнули піднести національну свідомість.

Окрснимі аспекти даної проблеми вивчали О.М. Завальнюк [13], В.С. Лозовий [17]. В.А. Нестеренко [20]. О.К. Комарніцький [14]. О. Яцюк [24], Г.Г. Кучеров [15] та багато інших науковців, однак окремо вона ще не була предметом наукового аналізу.

Мстою нашої статті є спроба показати вплив постаті Т.Г. Шевченка на діяльність просвітніх товариств Поділля та Волині.

В березні 1917 р., в Кам'янці відродилась «Просвіта» Тоді вона складалась з нових, здебільшого молодих людей, старих діячів було дуже мало. Серед останніх К. Сопуха, Ю. Сіцінський. О. Пашенко, О. Шульмінський, В. Приходько та деякі інші. Товариство зразу ж взялось за роботу [17, с.28].

Матеріали періодичних видань та архівні дані переконливо свідчать про діяльність «Просвіт» у містечках Смотрич, Ярмолинці. Дунаївці, Тинна, Браїлів. Гнівань, Печора, Могилів, Немирів, Вороновиця, Кібілч. Ладизин, Жванчик. Вовковинці, Бершадь. Янів, Дунаївці, Голованевськ, Верхівка, Орипин [2. ф.1115, оіі.І, спр.50. арк. 19]. Тульчин [14, с.68]. Саме ці організації стали головним центром Шевченківського руху на Поділлі. Оскільки члени «Просвіти» одні з перших звернулися до Шевченківських заповітів, присвячуючи йому велику кількість національних свят, маніфестацій. Практично жодне свято не проходило в краї, щоб просвітяни не згадали геніального сина України. Так, наприклад, в Орипині «Просвіта» організувала українську маніфестацію, в якій взяли участь за різними даними близько 16 тисяч орипинчан і жителів сусідніх сіл. Перед початком дійства відслужили панахиду по Т.Г. Шевченку, представники селян та інтелігенції виступили із промовами про Кобзаря. Після цього маніфестація з національними українськими прапорами, поріретами Шевченка, хором рушила до місцевої школи і «Просвіти», співаючи національний гімн «Ще не вмерла Україна» і Шевчскін «Заповіт». Тут просвітяни організували мігши Промовці розповідали про важке становище України, закликали селянство гуртукатись І-4]. І Юдібне свято відбулося і у Смотричі [13. е.63], [4. с.3].

Досить показовою була діяльність «Просвіти» в с. Курашівеш» Могилівського повіту Подільської губернії, де відбулось свято присвячене П. Шевченкові, в якому взяла участь більша частина населення села, зокрема і ті, хто навіть не знав, хто він такий.

«Просвіти» в різних регіонах губернії намагались підняти національну свідомість українського народу. Просвітяни не рідко ставали ініціаторами збору коштів на облаштування пам'ятника Т.Г. Шевченкові, до Національного фонду тощо.

Слова поета об'єднували різні прошарки населення. Так, організовані «Просвітою» заходи присвячені Т.Г. Шевченкові відвідували представники й інших національностей. Гак, у Голованівську 13 серпня 1917 р. було поставлено просвітянами виставу «Назар Стодоля». Разом з представниками титульної нації, її прийшли переглянути росіяни, поляки та євреї. Проте, після закінчення вистави, коли національний хор заспівав гімн і всі піднялися, «інтелігенція майже виключно з великоросів та поляків весь час сиділа...» Тому цілком справедливим став вияв невдоволення місцевих селян, які заявили, що «наші культургрегери ще й досі не спромоглися додуматись: де вони живуть і з кого хліб їдять! Адже здається, що иора-б...» [14, с.70]. Подібне відбулося в Бершаді під час постановки п'єси А. Кашенка «Зоря нового життя», коли хор проспівав «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт». Незадовільною ситуація була в Лучинцях. Ялтущкові. Сниткові, Озаринцях, Яришеві [1, ф.1115, оп.1, спр.44, арк.20-21]. Низьку національну свідомість засвідчує містечка Дунаївці С. Риндик, який із занепокоєнням повідомляв, що: «Часті розмови про нездібність «Просвіти» та не вартість українізації, пропагують отці церковні. На вічах «Просвіта» приймає вигляд зібрання буржуїв, де Т.Г. Шевченко показується як люцифер» [14, с.74].

Відкриття «Просвіт» в окремих селах прирівнювалося до свята і відбувалося урочисто. Гак, 10 вересня 1917 р. було організовано торжество у школі с. Довжки Волинської губернії, ініціаторами якого виступили М. Герштанський і А. Богданець. Школу прикрасили гірляндами, квітами. Свято розпочалося промовою М. Герштанського, який роз'яснив слухачам значення і завдання «Просвіти», розповів про історію українського народу, Т. Шевченка тощо. [115, с.60]. Із сусіднього с. Майкова завітав селянський хор, який виконав «Заповіт» Т. Шевченка. Після цього присутні внесли на користь товариства 124 крб. Свято супроводжувалося декламацією віршів і піснями [6, с.4].

Неоднозначною в історіографії залишається доба Гетьманату. Незважаючи на те, що відбувається відкриття шкіл з українською мовою викладання, проводиться чимало заходів присвячених Т.Г. Шевченкові. Так зокрема, в Луцьку відбувається створення товариства «Просвіта». Воно була зареєстроване 17 вересня 1918 року Житомирським окружним судом. Це перша достовірна та документально зафіксована згадка. Зазначене товариство чимало зробило задля популяризації імені Т.Г. Шевченка, виконувало пісні на слова Кобзаря, поширювало шевченківські твори, створило хор і драмгурток [22].

Державне керівництво не забороняло відзначати шевченківські дати, але з іншої сторони не докладало зусиль щоб їх організувати, а стара імперська еліта, яка займала державні посади в різний спосіб намаїпася показати нікчемність українських починань, тим самим внушаючи національно-свідомому селянинові відчуття певної недосконалості, другосортності. В цей же час відбувається також закриття частини просвітніх організацій, які зникали через різке зменшення людського ресурсу, а також не без допомоги тієї ж старої царської еліти.

Доба Директорії дала новий поштовх в діяльність «Просвіт», а рогаи І ТИМ і постать Т.Г. Шевченка почала розумітись в іншому ракурсі. Український пост

виступає в ролі пророка українською народом, попередні роки наочно показали українському населенню, хто такий Т.Г Шевченко, і вірність його постулатів.

Вже на початку 1919 р. на території Поділля існувало 203 просвітянські організації, з них 34 в Кам'янецькому повіті. Але анархія, військові дії та часті зміни влади призводили до того, що «Іросвп и» або припиняли свою діяльність, або були мало діяльними.

Її Кам'янецький період Директорії УНР активно продовжила свою діяльність Кам'янець-Подільська «Просвіта» [20]. На початку 1919 р. товариство влаштувало благодійний «Кам'янецький ярмарок» Кошти, які були отримані від розширення «Американської лотереї» та продажу кустарних виробів, пішли на розвиток народної освіти [17. с.31]. У березні 1919 р. активно долучилася до відзначення Шевченківських роковин, які відбулися після урочистої панахиди на Соборній площі, в тісному просвітньому середовищі. Просвіт'яни прагнули показати поета борцем революції, символом нескореності і самопожертви.

В с. Глібів Ушицького повіту в період зимових свят було скликати місцеву «Просвіту», яка мала на меті підготуватись до Шевченківських роковин, що мали відбутися в кінці лютого. Також просвіт'яни висловили побажання Іодільській губернській народній управі, щоб за її допомогою створити нові філії «Просвіти», оскільки люди до с. Глібова приходять за 8-10 верст [9, с.27-28]. Ці слова ще раз свідчать про ріст національної самосвідомості серед простого люду.

Подібне мало місце в с. Шумівці Летичівського повіту, де 4 лютого було засновано «Просвіту», члени якої зібравшись на перше своє засідання одразу ж запропонували готуватися до шанування днів пам'яті Кобзаря. Підтримали їх починання й інші жителі села, які організували виставу «Бувальщина». Глядачі були задоволені побаченням. Кожен присутній мав змогу долучитися до доброї справи, що мала на меті «збудити» свідомість пригнобленого селянства [11, с.21-22].

12 лютого 1919 року відбулося велике свято на Волині, де було відкрито Волинське Національне Товариство. На початку свята виголосили «святі» слова Т. Шевченка: «Чужому научатись і свого не цуратись», «пора схаменутись нам українцям, що завади мову свою мужачою називали, що цурались свого рідного, пора придивитись до рідного краю, пора прислужитись до рідного слова і пісні Тоді ми побачимо, що й справді ми багаті і тілом і душею, бачимо, що наша країна - рай. Голі зрозуміємо чого пруться з усіх боків ворот на нашу Україну. Тоді ми зрозуміємо, що слід боронити свою Україну віч ворогів, слід боронити свій рай. Пора цій інтелігенції скинути з себе «лушпайку» в котрій воно сидить і відкритими очима подивитись па світ і взятися до праці для рідного краю. Тай справді, коли тепер не здобудем кращої долі Україні, то довго прийдеться бути рабами, бути в неволі [10]. Наприкінці свята перед громадою виступив батідурист Гаюк. Перед початком концерт' аудиторія запропонувала пом'янути Тараса Шевченка. Хор виконав Шевченків Заповіт «Як умру то поховайте...». Після цього бандурист виконавч пісню «Ой морозе морозенку, ти славний козаче, за тобою морозенку вся Україна плаче». Після її виконання всі піднялись і почали радісно виї-укувати «Слава бшідуристу. слава батькові Шевченку» [3].

10 березня 1919 року в м. Ямпіль на Поділлі у місцевих школах відбулося відзначення Шевченківських роковин, святкування проходили і в міському будинку культури. Щоправда, місцеве товариство «Іросвіга» не проводила ніяких заходів «відложило па інший час» [23. с. 12]. Члени товариства не змогли підготуватись до свята і перенесли його на кінець травня (в день перепоховання поета).

В Могилівському повіті просвіт'яни лише за жовтень 1919 року розповсюдили в окрузі 15 тисяч примірників газет, влаштували для козаків армії

УШ* Ютеатральних вистав, в репертуарі яких були Шевченківські праці, змогли заснувати свій журнальний тижневик, активно пропагували заповіти генії України 116. с.287-288].

30 серпня 1919 р. відбулося велике свято з нагоди роковини створення Орининської «Просвіти». Було організовано дві вистави, місцевий національний хор заспівав декілька пісень, оркестр духової музики виконав «Ще не вмерла Україна». «Не пора, не пора». Просвітняни із захопленням ставилися до постаті Т.Г. Шевченка, присвячуючи йому концерти, літературно-музичні ранки, бесіди та читання рефератів.

Кам'янецька «Просвіта» на початку 1920 р. активно включилась в громадське життя міста, вона разом з іншими українськими організаціями у березні урочисто відзначила свято пам'яті Т. Шевченка. Протягом весни 1920 р. Кам'янецька «Просвіта» кілька разів вступала у гострі конфлікти з польською адміністрацією, яка намагалася полонізувати науково-культурне життя міста, і вислати викладачів та студентів, вихідців з Галичини, з міста за участь в поході під час Шевченківського свята [17, с.33-34].

Подібне мало місце в Новій Ушиці у березні 1920 р., де українська громадськість провела Шевченківські роковини, організовані повітовим комісаром Зновицьким і головою місцевої «Просвіти». У соборі за участю українських козаків відбулася панахида, яку відслужив Я. Бачинський, член «Просвіти» [17].

У Проскуріві у квітні 1920 р. після піврічної перерви відновилася діяльність місцевої «Просвіти». В перший день Великодня «Просвіта» влаштувала свято для своїх членів. До будинку товариства прийшло біля 100 іромадян з дітьми, організовано спільний стіл. Всі разом заспівали «Христос воскрес». Голова «Просвіти», зустрінутий великими оваціями, зійшов Т. Шевченка. Потім всі виконали «Заповіт», інші патріотичні пісні, поклялися працювати на національній ниві. На святкуванні були присутні старшина і козаки української армії, сільська українська інтелігенція [12].

Жванецький культурний рух знайшов свій відголосок у 15 навколишніх селах, в яких «Просвіти» організовувались на кшталі Жванецької. В Ісаківцях майже все село записалося до «Просвіти» [7]. У селі з великою пошаною згодувалися імена Т. Шевченка, С. Руданського, вшановувалися з величезною пошаною [19, с.224], [18].

Досить у важкому становищі перебувала Гусятинська «Просвіта», яка не отримувала допомоги з Кам'янця, та все ж таки зуміла організувати 9 березня свято, де учні-просвітняни провели декламації творів Т. Шевченка, роздавали під час свят подарунки [17, с.36].

Не дивлячись на всі позитивні зрушення, «Просвіти» в селах Поділля внаслідок постійних бойових дій працювали нерегулярно. Проте, навіть в тих важких умовах селяни часто піднімали питання про організацію нових товариств та намагались слідувати заповітам Кобзаря.

3 листопада 1920 р. «Просвіта» почала руйнуватися, що, насамперед, пов'язано із загальним занепадом громадського та національно-культурного життя. Багато просвіт'ян, зневірившись у всьому, зовсім залишили культурну ниву. Таким чином, знекровлені «Просвіти» в багатьох селах та містах існували тільки на папері і лише незначна частина «Просвіт» продовжувала активну просвітню роботу [21]. Постаць Т.Г. Шевченка почала використовувати нова влада.

Отже, товариства «Просвіта» невід'ємно пов'язані із постаттю Т.Г. Шевченка, носили його ім'я, у всіх своїх починаннях намагались слідувати вченню видатного сипа України, влаштовували благодійні вечори, на яких збирали

кошти на впорядкування могили Кобтаря. «Просвіти» виступали об'єднаною ланкою для українського народу, посієм національної культури, засобом згуртування українського населення.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДЛВО України) - Ф. ! П5 - Он. I. - Спр. 44 - Арк. 20-21
2. ЦДЛВО України. - Ф. П5 — Оп. 1. — Спр. 50. - Арк. 19.
3. Відкриття Волинського Українського Національного Товариства // Волинське життя. - 1919. - 15 лютого. - № 28.
4. Вісті І краю. Маніфестація в Сиотричі // Іова рада - 1917. - 8 червня. - № 58. С. 3.
5. Вісті з краю. Доклад делегата // Іова Рада -1917 -8 червня - № 58. - С. 3.
6. Вісті з краю// Нова Рада. - 1917. -№ 154 --С. 4.
7. Враження з по-за Кам'яння // Наш Шлях. - 1920 - 25 квітня. - Ч. 82. -С. 3.
8. Дописи // Нова Рада. - 1919. - 1 січня -ля І.
9. Романовський Ю. З життя «Просвіт» на Поділлі / Ю. Романовський // Село - 1919 - № 4 - С. 27-28.
10. Канівець-Василенко Національне свято на Волині // Волинське життя. - 1919 - 14 лютого. -№ 27.
11. Качалова Д. З життя «Просвіт» на Поділлі// Село. - 1919. -№ 20. -С. 21-22.
12. Юришинець. Свято в «Просвіті» // Наш Шлях - 1920. - 23 квітня. - Ч. 81. -С. 4.
13. Завальнюк О.М Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / ОМ Завальнюк, ОБ Комарницький. - Кам'янець-Подільський Абетка - НОВА. 2005. - 320с.
14. Комарницький ОБ Просвітницько - освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917-1918 рр. / О Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук пр. - Кам'янець-Подільський, 2004. - Т. 4. - С. 68-78.
15. Кучеров Г.Г. Становлення та діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905-1923 рр.). дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г.Г. Кучеров. - Кам'янець-Подільський, 2007. - 259 с.
16. Кушнір Б.М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році / Б.М. Кушнір // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 1995 - С. 285-289.
17. Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906-1923 рр - Кам'янець-Подільський. 1996 . - С. 28-38
18. Мельник Е.М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі(1917-1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук, праць. - К , 2004 - Вип. 17. - С. 4751.
19. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі.- Кам'янець-Подільський : ОНОМ. 2007 - Т. 9. - С. 213-229.
20. Нестеренко В.А. Часописи УПР як джерело вивчення Ітнонаціональних процесів на Поділлі в Кам'янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 рр.) / В.Л Нестеренко // Матеріали ХІ Подільської іст. краєзн. конфер. - Кам'янець-Подільський, 2004. - С. 254-261
21. Рудий І.Я Газетна періодика - джерело вивчення Української культури. 1917-1920 рр. / Г.Я. Рудий - К : Ін-т історії України НАГІ України, 2000 441с
22. Фіміювич М.Б Луцька «Просвіта» (1918-1935 роки) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / М.Б. Філіпонович Л.. 2002 - 23 с.
23. Хроніка//Селянин. - 1919. - 10 березня.-Ч. 18 С. 12
24. Яшок О Товариством! Просвіт» на Вінниччині • 1906-1922 рр / О Яшок//ІІ росвініцький рух на Поділлі 1906-1923 рр < Кам'янець-Подільський. 1996 (' 57-62.

Отримано: 27.05.2011